

POVODOM JEDNOG POGREŠNOG DIJALEKTOLOŠKOG OPISA

Adnan Čirgić

The aim of this work is point to an incorrect dialectological description of a certain Montenegrin speech and to give correct information on that speech. We are talking about the phonological description of the speech used in Njeguši written by authors Pavle Ivić and Dragoljub Petrović which was given in the book *Phonological Descriptions of Serbian-Croatian/Croatian-Serbian, Slovenian and Macedonian Speeches* included in the *All-Slavic Linguistic Atlas*.

Teško je naći manjega prostora koji je bio predmet interesovanja tolikoga broja lingvista i dijalektologa kao što je Crna Gora. Gotovo da nema područja naše države o kojemu ne postoje makar i uzgredni dijalektološki podaci, a veći dio teritorije je i monografski obrađen.¹ Ipak, značajan dio crnogorske teritorije do naših dana kao da je ostao izvan interesovanja dijalektologa iako su postojali svi uslovi za njegovo proučavanje – i dovoljan broj informatora, i prilično dobri putevi, i pristupačnost

¹ Podrobnije o tome videti u: Adnan Čirgić, „Klasifikacija crnogorskih govora“ In: *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Matica crnogorska, Podgorica, 2011, str. 51–91.

terena, i – na kraju najvažnije – postojali su vrlo značajni društvenoistorijski razlozi za njegovo izučavanje jer je s toga terena proisteklo najznačajnije pero u crnogorskoj književnosti. Riječ je o Njegušima. Liše vrlo kratkoga fonološkog opisa koji su prema unaprijed utvrđenome šablonu dali lingvisti Pavle Ivić i Dragoljub Petrović radi izrade Opšteslovenskoga lingvističkog atlasa (OLA)² te *Rječnika njeguškoga govora* Adnana Čirgića,³ teško da se može u literaturi naći još koji podatak o njeguškome govoru. Upravo i taj vrlo kratak opis Ivićev i Petrovićev donosi nekoliko netačnih podataka o njeguškome govoru, koje ćemo ovđe nastojati da rasvijetlimo na osnovu materijala do kojega smo došli.⁴

U skladu s unaprijed određenom metodologijom za izradu OLA, Ivić & Petrović dali su kratku deskripciju njeguškoga govora u 48 tačaka na nepunih šest stranica. Međutim, od tih 48 tačaka barem u 14 donose se netačni ili nepotpuni podaci. Interesantno je napomenuti da autori često ističu nedostatak materijala („nedostaje materijal“, „iz materijala se ne može jasno sagledati“, „nedostaje pouzdan materijal“, „nema dovoljno materijala“ i sl.), ali samo u slučajevima koji uglavnom nijesu sporni, dok u slučajevima koji će ovđe biti pomenuti o nedostatku materijala nema ni govora.

² Pavle Ivić & Dragoljub Petrović, „Njeguši (OLA 74)“ In: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, ANUBiH, Posebna izdanja, Knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, Knj. 9, Sarajevo, 1981, str. 537–542.

³ Adnan Čirgić, *Rječnik njeguškoga govora*, Matica crnogorska, Podgorica, 2009.

⁴ Taj materijal publikovan je kao „Građa za izučavanje njeguškoga govora“ u časopisu *Lingua Montenegrina*, god. III, br. 5, Cetinje, 2010, str. 599–645.

1. Autori kažu: „Svi konsonanti mogu se, u principu, nalaziti u početnom, središnjem i završnom položaju u reči. Od ovoga se izuzimaju /ʒ š ž/, za čije prisustvo u završnoj poziciji nema materijala, a za /ʒ ž/ ni u početnoj poziciji.“⁵ Riječ je o staroj i više puta ponovljenoj tezi kojom se nastojao marginalizovati značaj tih konsonanata u crnogorskome jeziku. Primjeri uzeti iz njeguškoga govora ne idu prilog zaključku Ivića & Petrovića. Istina je da nema potvrda za glasove ʒ i ž u finalnoj poziciji, ali primjeri tipa *iš, muš, kiš, guš* i sl. i te kako potvrđuju glas š u finalnome položaju.⁶ I stav da se glasovi ʒ i ž ne javljaju u inicijalnome položaju takođe je netačan, što potvrđuju primjeri tipa *ʒipa, ʒera, ʒinzula; žato, Žaja, Žaga* i drugi antroponimi i hipokoristici. Interesantno je da se u navedenoj tački autori makar nijesu ni ogradili napomenom o nedovoljnome materijalu.

2. U tački 2.2241 kaže se: „Mesto /s z/ ispred /l n/ često se izgovara /š ž/...“⁷ Navedena osobina tipična je za mnogo šire (katunsko) područje. Međutim, ispitujući njeguški govor 20-ak godina nakon što je objavljen Ivićev & Petrovićev opis o kojemu je riječ, gotovo da nijesmo zabilježili nijednu pojavu toga tipa. Jedino što se iz upitnika moglo doznati od starih i tipičnih govornih predstavnika jeste: „Naši su stari tako zborili“. Stoga je upitno koliko je rečena pojava zaista bila „česta“ onda kad su je rečeni autori opisali.

⁵ Pavle Ivić & Dragoljub Petrović, Isto, str. 538.

⁶ Lako će se u Crnoj Gori naći i onih koji će osporavati kvalitet ekscerpiranih primjera. No za izvođenje zaključka o kojemu je riječ takvi su primjeri sasvim relevantni jer su i uzvici sastavni dio leksičkoga inventara svakoga jezika, pa i crnogorskoga. A budući da se radi o ruralnome govoru, njihovo je postojanje sasvim očekivano.

⁷ Isto, str. 539.

3. Stav: „Jedine su finalne konsonantske grupe u domaćim rečima /st/, /št/, /zd/ (za /žd/ nedostaje materijal), ali se i one sreću samo sporadično, možda pod uticajem prilika u književnom jeziku.“⁸ – ne može se prihvatiti jer se one u finalnome položaju ne javljaju čak ni sporadično (prisutne su samo u kosim padežima), a ako su ih dijalektolozi o kojima je riječ našli kao uticaj književnoga jezika, to onda ne znači da su one osobina ispitivanoga govora, već da istraživači nijesu odabrali adekvatne informatore (govorne predstavnike).

4. „Pred vokalima zadnjega reda fonema /l/ realizuje se velarno, dok se pred vokalima prednjeg reda realizuje kao [l'] (upor. 'koła, 'koło, 'luk, ali: 'l'eb, ko'l'ima, 'ko:l'a:).“⁹ Kad je u pitanju velarno *l* ispred vokala zadnjega reda, autorima se nema što prigovoriti. Međutim, za palatalizovano *l'* nema potvrda u njeguškome govoru, te je u pitanju još jedna netačna konstatacija. Takvo *l* odlika je zetsko-podgoričke govorne zone i prialbanskih crnogorskih govora, ali ni na Njegušima ni u sušednim govorima o njoj nema govora. I kad bi se našao kakav usamljeni slučaj te pojave, on opet ne bi mogao biti potvrda onoga što sporni autori navode kao tipičnu osobinu. A konkretni primjeri koje su naveli ne postoje u njeguškome govoru. Posebno je neobično što su autori naveli riječ *kolo* i s velarnim i s palatalnim *l*, iako je palatalni oblik u takvim slučajevima neobičan i u govorima koji poznaju palatalizaciju *l* ispred vokala prednjega reda.

⁸ Isto, str. 539.

⁹ Isto, str. 539. Iz datih primjera moglo bi se zaključiti da autori dugo *a* smatraju vokalom prednjega reda, a kratko *a* vokalom zadnjega reda, tj. ispred kratkoga *a l* je velarno, a ispred dugoga *a l* je palatalizovano ('koła, ali 'ko:l'a:) – što naravno ne može biti tačno.

5. U tački 2.232 dato je objašnjenje sudbine i položaja glasa *h*.¹⁰ Iako je objašnjenje djelimično tačno, samo bi dobro upućeni u stanje njeguskoga govora mogao donekle razumjeti ono što je tu rečeno. Glavni nedostatak toga objašnjenja sastoji se u tome što autori nijesu razdvojili sasvim rijetke i sporadične slučajeve od ustaljenih i tipičnih. U njihovu objašnjenju i odstupanja i pravilo prikazani su ravnopravno, tj. navedeni su paralelno primjeri upotrebe toga glasa s primjerima u kojima je *h* alterniralo s drugim glasovima (*v*, *g*, *k*) – iako su ti drugi slučajevi sasvim rijetki i sporadični (u svim položajima u riječi).

6. Neprihvatljiva je i konstatacija da je konsonant *f* „prilično redak, a sreće se u nekim tuđicama (frume'ti:n, 'ka:fa), mada se i u njima obično supstituiše fonemom /v/...“¹¹ Istina je da je alternacija *f* : *v* mjestimično zastupljena u njeguskome govoru, ali brojni primjeri potvrđuju da glas *f* u njeguskome govoru nije rjeđi no što je to inače slučaj u crnogorskome jeziku. Samo u inicijalnome položaju mi smo zabilježili ove primjere: *fadžola*, *fakin*, *falcada*, *falit*, *falsan*, *falja*, *faljivat*, *famelja*, *fanjela*, *felj*, *ferao*, *ferije*, *fermat*, *feta*, *fetak*, *fisan*, *fišnut*, *fljaka*, *fojkoša*, *forca*, *francuzica*, *franza*, *frdžopac*, *fregat*, *frijes*, *frkadela*, *frkun*, *frkunčić*, *frutijera*, *fruto*, *fukara*, *fukarluk*, *fuljika*, *furda*, *furmina*, *Fus(t)* (top.), *fuštanj*, *fuštija*.¹²

7. Sasvim je proizvoljna konstatacija: „Redak je i konsonant /ž/, koji se pojavljuje najčešće u stranim rečima (...), ali ponekad i u slobodnoj varijaciji sa /ž/ (ko'žuk, pored običnijeg ko'žuk).“¹³

¹⁰ Isto, str. 539.

¹¹ Isto, str. 539.

¹² Adnan Čirgić, *Rječnik njeguskoga govora*, Matica crnogorska, Podgorica, 2009, str. 65–68.

¹³ Isto, str. 540.

Da je netačna, potvrđuju i sami autori koji navode primjer *ko-džuk* umjesto običnijega *kožuk* (jer kako bi inače nešto što je rijetko ili neobično zamjenjivalo ono što je obično, često ili ustaljeno?!), ali i brojni drugi primjeri koje smo zabilježili pri proučavanju njeeguškoga govora – samo u inicijalnome položaju npr. *džada* (i u toponimiji *Džada*, *Džada kroz alugu* i sl.), *džapat se*, *Džaramine* (top.), *Džardin* (top., dvorište ispred kuće Petrovića), *džebana/džebeana*, *dženabetnica*, *džomba*, *džonta*, *džora*, *džupa*,¹⁴ ili u drugim položajima u riječi, npr. *badža*,¹⁵ *bakandža*,¹⁶ *bidž*,¹⁷ *bolandža*,¹⁸ *demirodžak*,¹⁹ *doviddžat se*,²⁰ *fadžola*,²¹ *frdžopac*,²² *odžaklija*,²³ *vadžola*²⁴ i dr.²⁵ Dakle, suglasnik *dž* u njeeguškome govoru ne razlikuje se ni po čemu od stanja u crnogorskome jeziku uopšte (a primjeri pokazuju da se ne radi o „stranim rečima“ već o riječima stranoga porijekla).

¹⁴ Adnan Čirgić, *Rječnik njeeguškoga govora*, Matica crnogorska, Podgorica, 2009, str. 57–58.

¹⁵ Isto, str. 20.

¹⁶ Isto, str. 21.

¹⁷ Isto, str. 25.

¹⁸ Isto, str. 29.

¹⁹ Isto, str. 48.

²⁰ Isto, str. 51.

²¹ Isto, str. 65.

²² Isto, str. 67.

²³ Isto, str. 155.

²⁴ Isto, str. 239.

²⁵ Napominjemo da smo rječnikom obuhvatili samo tipičnu leksiku i uglavnom onu leksiku koja u današnjim društvenim okolnostima sve više iščezava.

8. „Fonema *ʒ* u materijalu je potvrđena samo u leksemi 'biža i izvedenici 'biži:n“, kažu Ivić & Petrović.²⁶ Ako je zbilja takvo stanje u očigledno vrlo oskudnome materijalu na osnovu kojega su pomenuti lingvisti opisivali njeguški govor, ipak je stvarno stanje u njeguškom govoru drugačije. Fonem *ʒ* u tome govoru zastupljen je u mnogo više primjera no što su ih oni naveli. Pored onih koje smo naveli u tački 1 ovoga rada, poznati su i primjeri *bižak*, *buža*, *bronžoglavile*, *bronžin/brožin*, *bronža*,²⁷ *franža*,²⁸ *magažin*,²⁹ *ožovina*³⁰ i dr.

9. Kao nedostatak opisa o kojemu je riječ treba pomenuti i podatak da je *e* nastalo od *jata* iza *r* „analogijom prema refleksu kratkog *ě*“,³¹ pri čemu se navode neadekvatni primjeri, što je svakako unaprijed postavljena teza kojom su pomenuti lingvisti tražili utemeljenje ekavice na izvornome (i)jekavskom prostoru. Naime, primjeri *mreža* i *vreća*, koje oni navode, nijesu potvrda da je *jat* iza *r* alterniralo sa *e*, već da je *jat* iza suglasničkih grupa u kojima je *r* drugi član davalo *e* (i to na cijelome ijekavskom prostoru, pa se ni njeguški govor u tome ništa ne ističe).

10. Pri opisu prozodije u njeguškom govoru Ivić & Petrović navode da se „u enklizi ponekad može čuti i doš'la–je i sl.“³²

²⁶ Pavle Ivić & Dragoljub Petrović, Isto, str. 540.

²⁷ Adnan Čirgić, Isto, str. 27–36.

²⁸ Isto, str. 67.

²⁹ Isto, str. 127.

³⁰ Isto, str. 163.

³¹ Pavle Ivić & Dragoljub Petrović, Isto, str. 540.

³² Isto, str. 540.

Naš materijal, međutim, ne potvrđuje takve primjere čak ni kod najstarijih govornih predstavnika. A jedini ustaljeni slučaj toga tipa jeste *nekä-ga / nekä-je*.

11. Kao metodološku pogrešku (ne samo ovoga rada no i kompletne serbokroatistike) treba navesti i ovo: „Prozodijske osobine izvode se i starosrpskohrvatskog dvoakcenatskog inventara...“³³ iako se ne može znati što bi uopšte predstavljao starosrpskohrvatski inventar – budući da se zna otkad seže ta dogovorna jezička tvorevina, koja se ne može ticati dijalektoloških izučavanja.

12. „U početnim konsonantskim grupama sastavljenim od ploziva i drugog opstruenta u nekim primerima izgubljen je prvi član ('tica, 'đe, 'ko, še'nica).“³⁴ Nije zapravo riječ o nekim primjerima već o pravilu.

13. „Konsonanti /t d/ obično su ispali u finalnim grupama /st št zd/ (...) (za žd nema primera u materijalu). Ređe se ipak čuju oblici kao 'po:st, v'ješt, g'ro:zd, vaspostavljeni analogijom ili pod uticajem književnog jezika“³⁵ – zaključuju Ivić & Petrović. Kako u ostalim crnogorskim govorima tako i u njeгуškome govoru – tih konsonantskih grupa u finalnome položaju u riječi nema. Da je analogija u svemu tome imala ikakva uticaja, ne bi ni došlo do gubljenja *t* i *d* iz tih grupa. S druge strane, dijalektološko ispitivanje mora se oslanjati na govor tipičnih govornih predstavnika a ne na nalaze iz „književnoga“ jezika, te je riječ o još jednoj pogrešno opisanoj osobini.

³³ Isto, str. 542.

³⁴ Isto, str. 542.

³⁵ Isto, str. 542.

14. I objašnjenje metateze takođe je površno i nepotpuno: „Metateza je izvršena u zameničkom korenu vəs'-: s've, s'vaki:, ali 'vas.“³⁶ Dakle, označeno je kao tipično ono što je karakteristično za svu Crnu Goru, dok su tipični oblici metateze tipa *poron* (umjesto *ponor*) i dr. sasvim zanemareni.

Da zaključimo. Fonološki opis njeгуškoga govora autora Pavla Ivića i Dragoljuba Petrovića donosi podatke koji se teško mogu upotrijebiti za bilo kakvu sintezu ili poređenje. Ako se zna da je riječ o izuzetno plodnim dijalektolozima koji su proučavali, makar i uzgredno, i druge crnogorske govore, onda je jasno koliko je neophodno revidirati ili barem provjeriti zaključke do kojih su dolazili. Kad je u pitanju njeгуški govor, ispitivanja koja su obavili Aleksandar Radoman i autor ovoga priloga u ljeto 2008. i 2009. godine ne idu u prilog zaključcima Pavla Ivića i Dragoljuba Petrovića.

CITIRANA LITERATURA

Čirgić, Adnan: *Rječnik njeгуškoga govora*, Matica crnogorska, Podgorica, 2009.

Čirgić, Adnan: „Klasifikacija crnogorskih govora“ In: *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Matica crnogorska, Podgorica, 2011, str. 51–91.

³⁶ Isto, str. 542.

Čirgić, Adnan: „Građa za izučavanje njeguškoga govora“, *Lingua Montenegrina*, god. III, br. 5, Cetinje, 2010, str. 599–645.

Ivić, Pavle & Petrović, Dragoljub: „Njeguši (OLA 74)“ In: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, ANUBiH, Posebna izdanja, Knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, Knj. 9, Sarajevo, 1981, str. 537–542.